

Средневековья и начало Ренессанса в Италии, а Адам Глобус — конец грустной эпохи Homo sovieticus и начало национального ренессанса в Беларуси.

Библиографический список

1. Аверинцев, С. С. Риторика и истоки европейской литературной традиции / С. С. Аверинцев. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 448 с.
2. Боккаччо, Дж. Декамерон / Дж. Боккаччо; [Пер. с итал. А. Веселовского]. – СПб. : Азбука, 2019. – 639 с.
3. Глёбус, А. Дамавікамерон / А. Глёбус. – Мн. і інш.: ВADPPR. – 1994. – 139 с.
4. Де Санктис, Ф. История итальянской литературы: в 2 т. / Ф. Де Санктис. ред. Д. Е. Михальчи; пер. с итал. Ю. А. Добровольская [и др.]. – М. : Прогресс, 1964. – Т. 2. – 648 с.

ЭНАНТЫАСЕМІЯ Ў СТРУКТУРЫ ДЭСТРУКТЫЎНЫХ ДЗЕЯСЛОЎНЫХ НАМІНАЦЫЙ

В. Д. Старычонок (Мінск, Беларусь)

Дэструктыўныя дзеясловы абазначаюць фізічныя дзеянні, накіраваныя на аб'ект, у выніку якога ён поўнасьцю знішчаецца, разбураецца ці парушаецца яго структурная цэласнасьць на макра- ці мікраўзроўні. Квінтэсэнцыяй, асноўнай сутнасьцю дэструктыўных дзеясловаў з'яўляецца разбурэнне, знішчэнне, спусташэнне, ліквідацыя, пазбаўленне жыцця, пашкоджанне, дэфармацыя, члянэнне, аддзяленне, змяненне і інш.

У той жа час неабходна памятаць, што адначасова з дэструкцыяй і разбурэннем існуе стваральная дзейнасць, накіраваная на ўдасканаленне свету і паляпшэнне жыцця чалавека. Яна носіць пазітыўны характар і прыводзіць да ўзнікнення чагосьці канструктыўнага, карыснага, гарманічнага, прыносіць людзям дабрыву, матэрыяльную, практычную, душэўную, духоўную, карысьць, робіць свет больш гарманічным. Стварэнне – гэта рухаючая сіла, рост, развіццё, дасягненне мэты.

Разбуральнасць і стваральнасць як два процілеглыя паняцці часта называюць канцэптuallyнай дыядай, двума полюсамі, двума бакамі аднаго медаля. І сапраўды гэта так. Стварэнне і разбурэнне з'яўляецца адзіным працэсам перамен, бо ў многіх выпадках без разбурэння немагчыма стварэнне. Таму разбурэнне можна лічыць чарговым этапам трансфармацыі. І гэты пастулат можа падмацоўвацца шматлікімі прыкладамі. Так, прырода дэманструе вялікую колькасць бесперапыннага разбурэння і аднаўлення пры змене сезонаў. Восень, напрыклад, знішчае зеляніну і лістоту з дрэў, робіць сонца цьмяным і ночы доўгімі. Вясна разбурае снежнае покрыва і дае магчымасць зямлі завітнець буйствам фарбаў і пахаў. Доўгі дзень праганяе змрок і забівае моцны холад. У прыродзе мы бачым прыклады страшных разбурэнняў, якія ачышчаюць зямлю і ствараюць глебу для новых узнікненняў: у кліматычным рэжыме саваны пасля праліўных дажджоў назіраецца росквіт расліннасці. Тарнада, землятрасянні, цунамі, паводкі разбураюць ранейшы ландшафт, пакідаючы пустэчу на сваім шляху. Пасля на гэтых жажлівых разбурэннях узнікае новае жыццё з яго новымі формамі і магчымасцямі. Працэсы разбурэння і стварэння пастаянна рухаюць і відазмяняюць свет.

Яскравым прыкладам суіснавання ў межах сэнсавай структуры адмоўных і станоўчых ЛСВ можа служыць энантыасемія. Аб энантыасеміі як здольнасці слова мець супрацьлеглыя антанімічныя значэнні ўпершыню ў мовазнаўстве было заяўлена яшчэ ў 1884 г. у працы В. Шэрцля, дзе аўтар спрабаваў выявіць прычыны яе ўзнікнення [5]. Аднак да нашага часу гэта з'ява з'яўляецца маладаследаванай. Не зусім акрэсленым застаецца і пытанне аб суадносінах энантыасеміі з сумежнымі лексічнымі з'явамі – полісеміяй, аманіміяй, атаніміяй.

Адны даследчыкі лічаць энантыясемію прыватным выпадкам аманіміі, другія – разнавідна-сцю антаніміі, а іншыя – складанай з’явай, маючай адначасова прыметы полісеміі, аманіміі і антаніміі [1–3; 4, с. 124–130].

На нашу думку, энантыясемя, пацвярджаючы цесную сувязь паміж семантычнымі катэгорыямі полісеміі і антаніміі, з’яўляецца прыватным выпадкам мнагазначнасці. Палярызацыя энантыясемічных ЛСВ не парушае тоеснасці і адзінства слова, бо кожны з ЛСВ характарызуецца як дыферэнцыяльнымі, так і агульнымі семантычнымі прыметамі, што з’яўляецца асновай для іх адначасовага суіснавання і супрацьпастаўлення. Праяўленне энантыясемічных адносін у межах адзінага сінхроннага зрэзу і цесная сэнсавая сувязь паміж асобнымі інгрэдыентамі дазваляе кваліфікаваць такія структуры як полісемантычныя, а не аманімічныя. У дадзеным выпадку мы прытрымліваемся найбольш распаўсюджанага ў лінгвістычнай літаратуры крытэрыя, згодна якому словы, што маюць агульныя семантычныя кампаненты, не могуць з’яўляцца амонімамі.

Энантыясемя ў большасці выпадкаў назіраецца ў вытворных дзеясловах, значэнне супрацьлегласці ў якія ўносіцца шырокай і абагульненай семантыкай прэфіксаў. Так, прэфікс *за-* спрыяе ўтварэнню дзеяслоўных процілегласцей тыпу «пачатак дзеяння (працэсу)» – «яго канчатковы вынік» (*заараць, закіпець, засеяць, зацэрушыць, зашнураваць*), «пачатак дзеяння (працэсу)» – «праяўленне яго ў даволі вялікай ступені (амаль да максімума)» (*запець, зайграць, заездзіць, затузаць, затрэці, заляпаць, запыркаць, задыміць, засмылець*). Выкарыстоўваюцца таксама прэфіксы *ад-, аб-, вы-, пра-, над-, пера-*: *адысці* ‘перастаць хварэць, адчуваць недамаганне, ажыць’ – ‘перастаць існаваць, памерці’, *аджыць* ‘пражыць, адслужыць свой час, адысці ў мінулае, ліквідавацца’ – ‘вярнуцца да жыцця, стаць зноў жывым, ажыць’, *адгуляць* ‘адсвяткаваць, правесці некаторы час на гуляннях’ – ‘перастаць, кончыць гуляць’, *абляцець* ‘лётаючы, пабываць у многіх месцах, усюды’ – ‘праляцець збоку, мінуўшы каго-, што-небудзь’, *аб’ехаць* ‘праехаць вакол чаго-, каго-небудзь, абмінуць’ – ‘едучы, пабыць усюды, у многіх месцах’, *прагледзець* ‘бегла прачытаць што-небудзь, азнаёміцца’ – ‘не заўважыць, прапусціць, празываць’, *пералачыць* ‘палячыць, вылечыць усіх, многіх’ – ‘празмерным лячэннем давесці да непажаданых вынікаў’.

Не з’яўляюцца адзінкавымі выпадкі энантыясеміі ў дзеяслоўных дэструктыўных адзінках. Так, дзеяслоў *біць* у першасным значэнні ‘наносіць удары каму-небудзь з мэтай прычыніць боль; вынішчаць’ утварае другасныя ЛСВ як са станоўчай, так і адмоўнай канатацыяй. У першым выпадку другасны ЛСВ адносіцца да душэўна-пачуццёвай сферы і актуалізуе пеярэтыўныя семы ‘непрыемнасць’, ‘пачуццё непакою, хвалявання, помсты’: *Створаны ўсе ўмовы, каб біць па самаацэнцы Фёдара* (Л. Мірзаянава); *Маўчалі людзі хмурыя, а помста біла* з воч (П. Панчанка). У другім выпадку другасны ЛСВ выкарыстоўваецца са станоўчай канатацыяй і выражае пэўную ступень узбуджанасці, запал, невычэрпную сілу, радасны і ішчаслівы настрой: *Такой парой у жыццёвым моры б’е радасць свежых галасоў* (В. Маракоў); *Дзяўчат ахапіў працоўны запал, ад іх біла маладосцю, здароўем, натхненнем, азартам* (А. Карпюк); *Ты прыйшла, і ў нівах радасна-шумлівых твая радасць-кветка б’е агнём крыніц* (В. Маракоў).

Даволі складаныя адносіны паміж ЛСВ склаліся ў сэнсавай структуры дзеяслова *ударыць* з першасным значэннем ‘нанесці ўдар, пашкодзіць’. Другасныя ЛСВ гэтага дзеяслова групуюцца вакол двух сэнсавых цэнтраў з адмоўнай і станоўчай канатацыяй. Так, пеярэтыўная канатацыя лічыцца дамініруючай і адлюстроўваецца ў такіх ЛСВ, як ‘прычыніць каму-небудзь боль, пакуты’ (*бяда балюча ўдарыла ў сэрца*), ‘пакрыўдзіць, абразіць каго-небудзь’ (*жанчына знянацку ўдарыла вострым пытаннем*), ‘нанесці ўдар, шкоду каму-ці чаму-небудзь’ (*засуха моцна ўдарыла па ўсіх планах гаспадаркі*), ‘адмоўна ўздзейнічаць на фізічнае адчуванне, свядомасць чалавека’ (*віно ўдарыла ў галаву, у галаву ўдарыла злосць*). Станоўчая канатацыя актуалізуецца ў канструкцыях з дзеяслоўнымі значэннямі ‘пачаць энергічна рабіць што-небудзь’ (*аркестры ўдарылі радасны марш, матросы дружна ўдарылі ў вёслы*), ‘выкрыць чые-небудзь адмоўныя, шкодныя дзеянні’ (*ударыць па недахопах, ударыць па бюракратах*).

Энантысемічныя адносіны часта выражаюцца ў межах эмацыянальна-псіхічнай сферы, дзе на характар палярызацыі ЛСВ значны ўплыў аказвае кантэкст, маўленчая сітуацыя, а таксама лексічныя і сінтаксічныя сувязі слова. Станоўчыя і адмоўныя пачуцці, адчуванні, уражанні актуалізуюцца ў сэнсавых структурах дзеясловаў *узарваць*, *уразіць*:

узарваць ‘разбурыць, знішчыць выбухам’ → ‘вывесці з сябе, абуріць, вельмі разлаваць’ – ‘атрымаць задавальненне ад поспехаў’: *У гэты раз баязлівасць байца ўпершыню за ўвесь час іх суседства злосцю ўзарвала Жаркова* (В. Быкаў); *Гэтая ветлівасць узарвала Андрэя, хоць ён даў сабе слова размаўляць зусім спакойна* (У. Шахавец); *Гром апладысментай узарваў залу, што вельмі цешыла кампазітара* (У. Клімовіч);

уразіць ‘балюча закрануць, пакрыўдзіць каго-небудзь’ – ‘зрабіць вялікае ўражанне, моцна ўсхваляваць, устрывожыць’: *Словы гаспадыні так уразілі хлопца, што ён разгубіўся* (У. Нядзведскі); *Сустрэча з артыстамі вельмі ўразіла і ўсхвалявала залу, якая кіпела бурнымі авацыямі* (М. Кіпень).

Негатыўныя і пазітыўныя ЛСВ засведчаны ў дзеяслова *рубіць* ‘забіваць, паражаць халоднай зброяй’ ↔ ‘будаваць што-небудзь з дрэва, бярэвення, узводзіць будынак’, *выпаліць* ‘знішчыць агнём’ ↔ ‘апрацаваць выраб пад уздзеяннем агню, вырабіць абпальваннем’, *высекчы* ‘ссячы ўсё, знішчыць’ ↔ ‘зрабіць, стварыць высечкай’.

Энантысемічныя ЛСВ сінанімічных дзеясловаў *гарэць*, *палаць* выражаюць такія процілеглыя якасці, як злосць, абурэнне, нянавісць, зайздрасць, а таксама радасць, шчасце, імкненне да ажыццяўлення чаго-небудзь: *Гарыслава гарэла нянавісцю* (А. Лойка); *Карызна чуў, як усё нутро ў яго гарыць у пякучым агні шалёнае злосці* (М. Зарэцкі); *Гануля святкавала ў душы, радасцю дзіўнай гарэла* (М. Зарэцкі); *Чаканне вялікай радасці гарэла ў ім* (К. Чорны); *Агонь абурэння ў іх грудзях палаў* (М. Чарнушэвіч); *Жаль і смутак чорны палаць мне душу* (З. Бядуля); *Неўтаймаванай смагай палаць сэрца* (М. Гроднеў); *Косця палаў шчасцем і думаў, што шчасцем поўняцца ўсе навокал* (У. Шыцік).

Такім чынам, у семантыцы некаторых дэструктыўных намінацый закладзена магчымасць утвараць другасныя ЛСВ шырокай сэнсавай палітры, у межах якой могуць суіснаваць процілеглыя семантычныя дэрываты. Большасць дзеяслоўных полісемантаў ужываецца для проціпастаўлення ўнутраных якасцей чалавека, яго псіхічнага складу, што знаходзіцца ў адпаведнасці з логіка-прадметнай палярнасцю, характарам эмацыянальна-ацэначных адрозненняў базіснага і зыходнага ЛСВ. Асноўнай прычынай узнікнення канатацыйнай энантысеміі звычайна з’яўляецца змена эмацыянальна-ацэначнай афарбоўкі слова, што прыводзіць да пераўтварэння станоўчага арэола ці вобраза ў пеяратыўны (адмоўны) і наадварот. Пры гэтым неабходна ўлічваць розныя праяўленні энантысеміі. У адных выпадках усе ЛСВ з’яўляюцца прыналежнасцю літаратурнай мовы, у другіх – адзін з ЛСВ з’яўляецца ўзуальным, а іншыя выкарыстоўваюцца аказіянальна ці індывідуальна.

Бібліяграфічны спіс

1. Кравцова, В. Ю. Энантисемия лексических и фразеологических единиц: язык и речь : автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / В. Ю. Кравцова; Ростов. гос. пед. ун-т. – Волгоград, 2006. – 18 с.
2. Махмутова, Л. Р. Основные типы энантисемии в современном русском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Л. Р. Махмутова; Казанский гос. ун-т им. В. И. Ульянова-Ленина. – Казань, 2009. – 24 с.
3. Современный русский язык: коммуникативно-функциональный аспект. – Ростов-на-Дону: РГПУ, 2003. – С. 178–185.
4. Старычонак, В. Д. Многасмысленность слова в белорусской мове. У 3-х кн. Кн. 1. Асноўныя тыпы полісеміі, кірункі семантычнай дэрывацыі / В. Д. Старычонак. – Мінск: Колорград, 2017. – 273 с.
5. Шерцль, В. О словах с противоположным значением (или о так называемой энантисемии) / В. Шерцль // Филологические записки, вып. V–VI. – Воронеж, 1883. – С. 1–39.